

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ (II ПОЛ. XX СТ.)

У процесі дослідження діяльності сільської школи XX пол. XX ст. чільне місце посідають теоретико-педагогічні наукові праці, в яких порушуються окремі проблеми функціонування та розвитку сільської школи, особливості діяльності малочисельної школи (початкової, основної), управління сільською школою, обґрунтовуються методичні підходи до вдосконалення мережі сільських шкіл; розкриваються організаційні моделі шкіл різних типів та структур. Аналіз педагогічних теорій, концепцій розвитку сільської школи дає змогу наскільки можливо чітко сформулювати визначення понять «сільська школа» і «розвиток сільської школи», а також окреслити функції сільської школи в специфічному соціокультурному, соціально-економічному та природному середовищі.

Теоретико-педагогічні джерела, присвячені діяльності сільської школи, охоплюють широкий спектр досліджень. Окрім власне праць із теорії та практики діяльності шкіл, значний інтерес становлять дослідження з історії освіти та взаємозв'язку рівня освіти і науково-технічного прогресу. На жаль, в період 1958-1984 рр. пріоритетними були дослідження, що окреслювали керівну роль партії у розвитку сільської школи зокрема і освіти загалом. Натомість висвітлення проблем трудового виховання учнів сільських шкіл, діяльності учнівських виробничих бригад було на другому місці.

Теоретико-педагогічне вивчення особливостей функціонування сільських шкіл знайшло відображення у працях класиків педагогічної думки П.П. Блонського, Г.Г. Ващенко, О.В. Духновича, П.Ф. Каптерєва, М.М. Скаткіна, В.О. Сухомлинського, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького, а також сучасних українських вчених І.С. Волощука, О.М. Коберника, В.Г. Кузя, В.М. Мадзігона, О.С. Мельниченко, О.Я. Савченко, Н.І. Шиян, та ін. Українські педагоги розглядали конкретні проблеми діяльності сільської школи: чинники впливу на розвиток особистості в освітньому середовищі сільської школи, філософські засади розвитку освіти сільського регіону (М.І. Романенко), організаційні аспекти діяльності сільських шкіл (І.Г. Осадчий, В.Я. Ястребова), теоретико-методологічні засади організації роботи з обдарованими дітьми (І.С. Волощук), творчу самореалізацію учнів у позакласній діяльності сільської школи (Н.О. Комісаренко), соціально-географічні особливості розвитку сільських шкіл (О.О. Бражникова, В.Ф. Живодьор, Г.Г. Леонтєва) тощо. Сучасні дослідники сільської школи виокремлюють її вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва, народної культури та підвищення рівня культурного життя мешканців села, розглядають сільську школу як чинник педагогізації сільського соціуму. Варто зазначити, що теорія і практика розвитку освіти в сільській місцевості за нових соціально-економічних умов досить широко репрезентована в сучасних дослідженнях російських учених, які проаналізували теоретико-методологічні засади розвитку російської сільської школи, соціально-педагогічні умови вдосконалення освітнього процесу в сільській малокомп-

лектній школі. Зокрема, методологію дослідження сільської школи розробляли російські педагоги Д.М. Вердієв, М.П. Гурьянова, Г.Ф. Суворова, А.М. Цирульников.

В Україні дослідження діяльності та розвитку сільської школи мають свою наукову традицію. Класик гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинський порушив на рівні педагогічної теорії проблему діяльності та розвитку сільської школи. Без перебільшення можна стверджувати, що В.О. Сухомлинський зробив значний внесок у розвиток теорії та практики сільської школи. Його праці, в основу яких покладено багаторічну практичну діяльність Павлівської школи – найцікавіший предмет вивчення педагогів багатьох континентів. Також вони заслуговують нового ґрунтовного прочитання керівниками та вчителями сільських шкіл, адже попри свою відомість ідеї В.О. Сухомлинського не повною мірою реалізовані в сільській школі в Україні. Теоретико-педагогічні надбання В.О. Сухомлинського було втілено на практиці в моделі Павлівської школи: «Сільська школа – далеко не те, що школа міська. На неї покладається зовсім особлива місія. Сільська школа – найважливіший, головний, іноді – в силу умов, що складаються – єдиний осередок культури. Вона задає тон усьому інтелектуальному, культурному і духовному життю села» [9, 418]. Урахування можливостей виховного колективу, зовнішнього середовища та вікових особливостей вихованця є невід’ємною складовою виховної системи В.О. Сухомлинського. У книжці «Павлівська школа» він формулює основні положення, на яких ґрунтується навчально-виховний процес сільської школи: організація життєдіяльності колективу школи, вимоги до професійної компетентності педагогів, місце та роль традицій у житті школи, села. Великої уваги надається методиці синтезу навчання, праці та спілкування з природою: «щороку шкільний колектив робить щось для озеленення села. Почали цю роботу в першу післявоєнну весну, коли школярі обсадили тополями одну із шкільних вулиць» [10, 87].

Вагомий внесок у розвиток педагогічної теорії та практики діяльності сільської школи зробив послідовник В.О. Сухомлинського І. Г. Ткаченко, керівник Богданівської середньої школи № 1. Його доробок становить надзвичайно важливий для вивчення діяльності сільської школи пласт історіографії, який репрезентований цілісною самодостатньою педагогічною системою. Понад сто наукових праць І.Г. Ткаченка свого часу лягли в основу десятків дисертаційних досліджень [11, 42-81]. Осмислення педагогічною громадськістю потребують численні статті І. Г. Ткаченка, присвячені специфіці, проблемам і перспективам сільської школи. У процесі розроблення наукових підходів до розвитку сучасної сільської школи та різних її моделей, безперечно, важливим є творчий аналіз теоретико-практичної спадщини І.Г. Ткаченка (дослідження методичних підходів до викладання базових дисциплін, різні аспекти формування світогляду учнів, діяльності учнівських наукових товариств, шкільних таборів праці та відпочинку, професійного становлення вчителів тощо) [21, 8-28]. І.Г. Ткаченко розвинув гуманістичні ідеї у практичній діяльності Богданівської середньої школи № 1. Система трудового виховання, продуктивної освіти учнів сільської школи, соціалізація особистості у діяльності виробничих бригад – це теоретико-практичні надбання педагога. Сільська школа за умов науково-технічного

прогресу розвивалася відповідно до запитів суспільства. У цей час, на жаль, менше уваги приділяли вивченню особливостей діяльності та розвитку саме сільської школи. Її розвиток розглядали здебільшого в контексті трудового виховання, діяльності учнівських виробничих бригад.

Інтерес до вивчення проблем діяльності та розвитку сільської школи посилювався в останнє десятиріччя ХХ ст. Сільська школа стала предметом наукових досліджень українських педагогів. Це було зумовлено зміною пріоритетів у розвитку освіти України. Окремі напрями досліджень знайшли своє відображення у монографіях, кандидатських та докторських дисертаціях. І.С. Волощук (1969) досліджував особливості розвитку творчих здібностей учнів сільської школи. У його дослідженні розроблено педагогічну систему формування творчої особистості та обґрунтовано педагогічні засади розвитку творчих здібностей в умовах сільських шкіл різних структур. О.М. Коберник (2000) досліджував психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі. На основі результатів його досліджень розроблено систему психолого-педагогічного проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі.

Значне місце у педагогічних дослідженнях займає проблематика підготовки учнів сільських загальноосвітніх закладів до трудової діяльності, орієнтації на сільськогосподарські професії. У дослідженні Р.І. Лучечка розкрито особливості модернізації змісту, структури та методики формування готовності сільських старшокласників до трудової діяльності за умов ринкових економічних відносин (формування в учнів умінь працювати індивідуально та в колективі, опанування учнями економічними знаннями та основами сучасного сільськогосподарського виробництва, формування у них комплексу загальнотрудових, політехнічних та спеціальних умінь, підготовка учнів до оволодіння певними професіями та розвиток творчих здібностей [13]. В.С. Люлька (2003) досліджував формування професійної спрямованості учнів 8-9 класів сільської школи на сферу сільськогосподарського виробництва у процесі трудового профільного навчання. Автор пропонує наукові підходи до вдосконалення змісту підготовки учнів 8-9 класів до праці за сучасними професіями сільськогосподарського виробництва, серед яких – індивідуально-диференційований підхід, до якого входить формування професійної спрямованості учнів сільської школи на сферу сільськогосподарського виробництва (професіографічні дослідження, проблемні ситуації та ділові ігри, професійні спроби, комплекс творчих завдань). Суспільне «потепління» 1960-х рр. сприяло розвитку нових напрямів досліджень. Так, М.П. Леонов (1969) з'ясував чинники впливу на розміщення шкіл та їхню структуру, залежність системи освіти і рівня культури народу від суспільно-політичного ладу, подав характеристику історико-економічних, природно-географічних, демографічних особливостей, що впливають на формування мережі міських та сільських шкіл.

Історико-педагогічні дослідження проблем підготовки та перепідготовки вчителя розглянув М.К. Козій (1994). Він обґрунтував тезу, що розвиток та розширення мережі педагогічних навчальних закладів зумовлені соціальними потребами, а зміст підготовки педагогічних кадрів визначений першочерговими

пріоритетами суспільного розвитку.

У 1970-1980-х роках значну увагу приділяли дослідженню проблеми формування педагогічної майстерності вчителя в період переходу до загальної середньої освіти. Л.І. Кондратенко (1988) розкриває шляхи орієнтації випускників шкіл на педагогічні професії. Проблему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у другій половині ХХ ст. досліджував П.І. Дроб'язко (1976).

У 1990-і рр. зміни суспільно-економічного розвитку України внесли корективи в запити суспільства на дослідження сільської школи. Проблему післядипломної підготовки працівників освіти для сільської школи, роль університету в її розв'язанні порушує А.І. Кузьмінський [4, 16-19]. Він з'ясовує особливості організації навчально-виховного процесу у малокомплектних школах сільської місцевості. Багатопредметність викладання призводить до перевантаження вчителя, що веде до зниження якості навчання. Вищі навчальні заклади часто не враховують специфіки освітньої діяльності вчителів сільських шкіл. Необхідними є дослідження організації підготовки вчителів із освітніх галузей. Це сприяло б якості підготовки педагогів для роботи у школах сільської місцевості. Цю проблему розглядає також О.Я. Межирецький, який вважає, що на часі спеціально організована орієнтація майбутнього вчителя на роботу у школах із малою наповнюваністю [5, 218-229]. Йдеться про підготовку вчителя широкого профілю. Проте професійну діяльність варто розуміти з позицій домінуючих різновидів діяльності: цілісно зорієнтованої, навчально-пізнавальної, професійно-педагогічної, комунікативної та гуманітарно-перетворювальної. Такі вимоги до підготовки вчителя для сільської школи зумовлені специфічними особливостями діяльності сільської школи.

Проблему підготовки вчителя до роботи у сільській школі досліджують сучасні українські вчені. О.Я. Савченко вважає, що на часі – оновлення змісту «особистісно орієнтованої підготовки вчителя. Особливо це стосується сільської школи, у якій специфіка навчання і виховання суттєво відрізняється від міської школи органічним зв'язком дитини з середовищем. Тому сільський учитель має враховувати природні зв'язки формування особистості в умовах родинних зв'язків та національних особливостей виховання» [6, 139-142]. Досліджуючи особливості діяльності малокомплектних шкіл О.Я. Савченко з'ясувала характерні соціально-педагогічні проблеми, такі, як неповна кадрова забезпеченість шкіл, викладання кількох предметів одним учителем; близькість до природи, сільськогосподарського оточення, сильний вплив громадської думки; велика зайнятість учителів та батьків домашнім господарством; відсутність позашкільних закладів, центрів культури на селі; слабка реалізація оздоровчих функцій школи, недостатня турбота про фізичне здоров'я та емоційний добробут дітей; як правило, низька готовність дітей до навчання; нестабільність складу класів, варіативність щорічного набору дітей; робота вчителя з нечисленним різновіковим колективом учнів; перевантаженість учнів самостійною роботою у класах-комплектах; надмірна інтенсивність педагогічного контролю та спілкування у малих школах; брак технічних засобів навчання, наочності, екскурсійних форм роботи, що збіднює поінформованість і загальний розвиток дітей [7, 11]. Дослідження специфічних чинників впливу на розвиток особистості в осві-

тньому середовищі села дає підстави виокремити чинники соціально-психологічні (звичаї, традиції села, регіону, їхній культурний діалог з реаліями ХХІ ст.), демографічні та педагогічні [3, 28-30].

Г.Ф. Суворова, яка аналізує головні аспекти змісту освіти в сільській школі, розглядає цей зміст як чинник розвитку особистості учня на ґрунті залучення його до національної культури, народної педагогіки, становлення особистості селянина в розумінні високої значущості його соціально-духовної сутності. До змісту освіти в сільській школі, як вважає дослідниця, доцільно вводити основи морального, розумового, фізичного розвитку дітей на всіх щаблях навчання. У своїх дослідженнях Г.Ф. Суворова показує розвиток різноманітних сільських шкіл на базі основних її типів: початкової, неповної середньої, середньої та профільної. На її думку, перспективними можуть бути школа-сад, школа-комплекс, школа з філією СПТУ [8, 31-36].

Предметом досліджень Д.М. Вердієва є освітня політика, що ґрунтується на аналізі інноваційних змін, які відбуваються в сучасній сільській школі. Він аналізує варіативний характер сучасної сільської школи та необхідність індивідуалізації системи управління освітою для кожної території, що пов'язане із соціокультурними особливостями та освітньою ситуацією, яка постала у конкретному сільському регіоні. Розроблена Д.М. Вердієвим (1999) модель державно-громадського управління розвитком освіти у сільській місцевості, є аналогом суспільної освітньої моделі, проте, адаптована до сучасних соціокультурних та соціально-економічних умов діяльності сільської школи. М.П. Гурьянова (2000) з'ясувала загальні особливості діяльності сільської школи (наявність шкіл різних типів, що характеризуються здебільшого малочисельністю учнів та поліфункціональністю діяльності сільського вчителя, безальтернативністю вибору закладів освіти в освітньому просторі, залежністю їхнього функціонування від місця розташування та соціально-економічного потенціалу села, району, регіону, стихійним характером інтеграції сільських закладів освіти та їхньою поліфункціональністю). У дослідженнях А.М. Цирульникова (1994) показано, що варіативність закладів освіти є закономірністю культурно-історичного процесу розвитку сільської школи, визначальним принципом її організації та самоорганізації. Вона відображає баланс і структуру державних і суспільних сил, форм власності у сфері освіти та джерел її функціонування, типів і видів сільських шкіл та механізмів управління закладами освіти у сільській місцевості. А.М. Цирульников увів поняття складових компонентів змісту освіти стосовно сільської школи: «селянська народна культура», «професійно-трудова компонента», «краєзнавчий, етнографічний», «компенсаторний» інваріант організації аграрної, фермерської освіти, що складають структуру цілого: загальноосвітня школа, агрокультурна, професійна, сільськогосподарська, інститут агроосвітнього сервісу [2].

На підставі аналізу та узагальнення історико-архівних матеріалів, наукових праць з історії освіти, що стосуються окресленого етапу розвитку сільської школи в Україні, з'ясовано залежність розвитку сільської школи від партійно-державного визнання її пріоритетів. Партійно-державні документи стосовно розвитку сільської школи у 1958-1984 рр. були зумовлені зростанням її ролі в

суспільстві. Її розвиток був продиктований виконанням суспільно значущих завдань: необхідністю підготовки учнів до праці в сільському господарстві, формування професійних знань і вмінь, засвоєння політехнічних знань, формування готовності до трудових відносин, професійної орієнтації на пріоритетні для суспільства професії. Розвиток матеріально-технічної бази малочисельних неповних середніх шкіл (восьмирічних) забезпечувався на засадах кооперації з культурно-освітніми закладами села. Малокомплектні початкові школи входили до структури культурно-побутового обслуговування населення. Серед методологічних засад, що якнайповніше відповідають дослідженню освітніх систем, на нашу думку, слід виокремити концепцію Н.М. Гупана: «...історія освіти включає історію становлення і функціонування різних типів навчальних закладів та виховних установ, системи освіти та виховання загалом, розвиток практики виховання та освіти на тому чи тому етапі розвитку суспільства, сукупність соціальних інституцій, норм і правил, що їх регулюють» [1, 7].

Складність аналізу теоретико-педагогічних розвідок полягає в тому, що в певні періоди розвитку сільської школи необхідно враховувати роль школи як соціальної інституції, що виконує замовлення держави на освіту та виховання молодих генерацій. Скажімо, дослідження сільської школи за умов радянської ідеологічної та соціально-економічної системи та власне української демократичної соціально-економічної системи потребують різних підходів. Адже розвиток цивілізації корелює з розвитком чинників культури, а школа (освіта, виховання) саме і належить до явищ культури.

Аналіз теоретико-педагогічних досліджень діяльності сільської школи II пол. XX ст., окремих концепцій її розвитку, специфіки змісту навчання та навчальних планів сільських шкіл, впливу соціокультурного середовища на діяльність школи і на розвиток особистості учня дає підстави для з'ясування закономірностей варіативного функціонування шкіл різних моделей. Ці реальні закономірності спростовують усталену концепцію уніфікації змісту та організаційних засад діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості. Вивчення теоретико-педагогічних джерел спонукає до висновку, що вивчення діяльності сільської школи не можна здійснювати абстраговано, поза соціально-культурним контекстом; так само вивчення функціонування сільської загалом вимагає глибокого інтересу до кожної сільської школи зокрема – особистості її керівника і теоретико-педагогічної методологічної бази, яку він покладає в основу довіреного йому закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. – К., 2002.
2. Дьомін А.І., Моцак В.З. Навчально-практичні роботи в учнівській виробничій бригаді. – К., 1976.
3. Іванюк Г.І. Специфічні чинники розвитку сільської школи // Рідна школа. – 2006. – № 5.
4. Кузьмінський А.І. Місце університету в системі підготовки працівників освіти для сільської місцевості // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного

- університету імені Павла Тичини. – К., 2002. – Вип. 3.
5. Межирецький О.Я. До питання підготовки сільського вчителя малокомплектної школи // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Педагогічні науки. – Луганськ, 2005. – № 7(87).
 6. Савченко О.Я. Врахування у підготовці вчителя ситуації розвитку сучасної сільської школи // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – К., 2002. – Вип. 1.
 7. Савченко О.Я. Фактори впливу на якість загальної середньої освіти в сільській місцевості // Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ, 14-15 квітня 1999 р. – К., 2000.
 8. Суворова Г.Ф. Чому учить в сільській школі? // Педагогіка. – 1992. – № 3-4.
 9. Сухомлинський В.О. Особлива місія // Вибрані твори: В 5-ти т. – К., 1977. – Т. 5.
 10. Сухомлинський В.О. Павліська школа // Вибрані твори: В 5-ти т. – К., 1976. – Т. 4.
 11. Ткаченко І.Г. Богданівська середня школа ім. В.І. Леніна. – К., 1975.
 12. Ученические производственные бригады. Пособие для учителей сельской школы / Под ред. Н.Е. Ставропольского. – СПб., 1977.